

УДК 821.161.2–3.09

П. О. Климухіна

ORCID: 0000-0002-7482-0955

І. В. Кропивко

ORCID: 0000-0002-9648-8340

ДЕМОНОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ В РОМАНІ Ю. ВИННИЧУКА «АПТЕКАР»

У статті проаналізовано використання Юрієм Винничуком у романі «Аптекар» образів народної демонології, зокрема відьми, чорта та інших. Виявлено ключові фактори характеротворення міфічних персонажів. Окреслено авторські набутки Ю. Винничука в зіставленні з фольклорно-казковою традицією. Письменник відходить від зображення персонажів українського фольклору. За допомогою розширення бекграунду, діалогів, вибудовування соціальних зв'язків фантастичні герої в романі нормалізуються, навіть побутовізується. Своєрідність роману «Аптекар» полягає в поєднанні реального з фантастичним, наданні колоритності, самобутності демонічним образам в оригінальному авторському їх прочитанні.

Ключові слова: демонологічні образи, фольклор, чорт, відьма, Юрій Винничук.

DOI 10.34079/2226-3055-2022-15-26-27-87-95

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Юрій Винничук – укладач не лише книги «Міфи та легенди українців», а також кількох збірок готичної української літератури, збірки літературних казок «Зачароване місце», і тому добре знайомий зі специфікою використання демонологічних образів письменниками в різні літературні періоди. Цей багаж знань він активно використав і доповнив у своєму романі «Аптекар» (2015), населивши його міфічними образами. Автор не вдається до повторення вже відомого. Натомість, спираючись на стереотипні народні уявлення про чорта й відьму, він переінакшує образи, наділяє їх цілком людськими рисами, оновлює мотиви поведінки, зрештою, творить власний міф, власну інтерпретацію української фольклорної традиції. І якщо в класичній літературній казці романтичного періоду образи народної демонології виступають як допоміжний засіб розгортання сюжету, як метафоричний елемент, що лише увиразнює історії людей реальних, то Ю. Винничук робить своїх демонологічних персонажів повноцінними, добре прописаними, з власними мотиваціями та почуттями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ю. Винничука можна вважати класиком сучасної української літератури. Його проза легка, іронічна й водночас інтелектуально насичена. Проза для літературного гурмана. Відповідно про роман «Аптекар», який побачив світ 2015 року, сказано багато, але думки критиків нерідко кардинально відрізняються: від повного несприйняття (Сороченко, 2016) до тотального захоплення (Ковальчук, 2016). Так само розмаїті аспекти дослідження роману: питання жанрової природи (чи це історичний, псевдоісторичний, аісторичний роман чи роман як гра з жанровими канонами), роль мови у витворенні художнього світу тощо (Літвинчук, 2016; Ціхоцький та Боросовська, 2021; Чернюк, 2016), а подеколи зовсім несподівані аспекти, як-от медичні описи в романі (Буда, 2019). Водночас про демонологію окремого дослідження немає, хоч у багатьох рецензіях, критичних працях принагідно трапляються окремі зауваження, частина з яких досить влучна. Наприклад, О. Ковальчук спостеріг новаторство Ю. Винничука в тому, що «чорт-піжон – це норма, чорт-пророк – це вже цікавіше» (Ковальчук, 2016). Ярина Королук проводить паралель між ключовими демонічними образами чорта й відьми в романі з його жанровою специфікою. Зокрема, говорить про іронізування автора з цього приводу з огляду на його фразу про те, що «не може бути історичним роман, у якому діють чорти і відьми» (Королук, 2015). На що

цілком резонно зауважує: «Але для людей, які жили в ту епоху, усе те, що описане в романі, було реальністю. Вони вірили у чортів і відьом. Вони їх бачили і з ними спілкувалися. Ну, не можуть брехати такі поважні отці церкви, які навіть занотували усі свої контакти з нечистою силою. Отже, якщо писати історичний роман про середньовіччя, то неможливо оминати чортів, яких бачили усі наші отці церкви. Не можна також оминати й духів, сумлінно занотованих у міських хроніках» (Королюк, 2015). Тетяна Петренко дуже стисло окреслює відношення роману до класичної української літературної демонології: «Чортівня, але іншого гатунку» (Петренко, 2015). Її потрактування образу чорта теж оригінальне, позаяк його прототипом критикиня називає самого Ю. Винничука: «В «Аптекарі» є один всюдисущий другорядний персонаж, який все знає і повсюди встряє. Це чорт Франц, за постаттю якого, дуже хочеться припустити, ховається постать самого автора» (Петренко, 2015).

Актуальність дослідження зумовлена як оригінальною міфотворчістю Юрія Винничука, зокрема в романі «Аптекарь», в якому автор звернувся до образів української демонології як факту середньовічної національно-європейської міфології, так і загальним інтересом науковців до міфокритики та міфологічного дискурсу в полі української літератури. А. Гурдуз у монографії «Міфологізм та міфопоетична парадигма літературного твору» звертає увагу на роль міфотворчого складника в літературному процесі та апелює до праць, у яких ідеться про потребу міфу в кожній національній культурі, зокрема модерній (О. Забужко), про непересічність ролі міфокритики та «необхідність альтернативної модерної міфотворчості, прорив до якої може консолідувати сучасний літературний процес» (Н. Зборовська) тощо (Гурдуз, 2008). Отже, в контексті загального інтересу літературознавців до міфокритики вважаємо доцільним аналіз використання демонологічних образів Ю. Винничуком у романі «Аптекарь». Зокрема, обрані для дослідження демонологічні образи чорта й відьми видаються найпродуктивнішими в ньому.

За **мету** дослідження обрано аналіз особливостей образів народної демонології в романі Юрія Винничука «Аптекарь», а **завдання** – з'ясування їхньої відмінності від традиційного зображення та виявлення художніх прийомів, застосованих для формування й деталізації образів відьми та чорта.

Виклад основного матеріалу. Образ відьми в романі «Аптекарь» існує в двох вимірах. Це «відьма» в уявленні середньовічної людини (тобто та відьма, на яку ведеться полювання влади й церкви, а саме жінка, запідозрена в чаклунстві) та «відьма справжня», зображена в дії.

Перший тип відьом безпосередньо пов'язаний із певним скепсисом, науковим запереченням можливості існування такої істоти. Крізь призму погляду головного героя твору, лікаря Лукаша, що звик раціоналізувати все побачене як людина «вчена», читач дивиться на жінок, що потрапляють до в'язниці через доноси за чаклунство, та разом із Лукашем розуміє абсурдність цих подій. Закатовані жінки зізнаються у відьомстві, змушені довести власний зв'язок із диявольськими силами, свідчать самі на себе, викладаючи подробиці з відьомського життя. Проте зрозумілим залишається те, що всі ці свідчення даються лише для припинення тортур та наближення страти, яка у випадку ув'язненої «відьми» сприймається полегшенням у зіставленні з допитами: *«Як хочете, аби тортури припинилися, одна з вас має визнати, що то вона спокусила другу. Не має значення, хто це буде. Ви ж бо й так добре знаєте, що вас чекає. Інакше вони не відчепляться. Софія подивилася на мене втомленими очима і прошептала: – Хочу лише одного – вмерти. Гадаєте, якби з вами робили те, що з нами, ви б не призналися, що літали на Лису Гору?»* (Винничук, 2015, с. 137).

Перші тортури, за якими читач спостерігає, коли Лукаш стає тюремним лікарем, відбуваються саме над двома засудженими за відьомство жінками. Тоді автор дає зрозуміти, що ця процедура добре налагоджена, має свої чіткі правила: *«Перші тортури, за якими я спостерігав, були над двома молодницями, які займалися з дияволом любовцями та намагалися причарувати свого пана, в якого служили. Після купелі в річці та після того, як їм влили по десять літрів зимної води в горлянки через спеціальні лійки, обидві*

призналися у всьому. Животи їм напучнявіли, як у вагітних, я наполог, аби їх залишили відпочити на сіні, бо вже втрачали свідомість. Вони просилися, щоб їм дали спокійно померти, що вони вже нічого нового не скажуть, але судді і вїт вважали інакше, для них картина була ще не зовсім зрозуміла, не ясно, хто кого спокусив на контакти з дияволом...» (Винничук, 2015, с. 133).

Щоб припинити знущання, жінки визнають провину та мають розказати все, що накоїли як відьми. Вони вигадують історії про свої зв'язки з нечистою силою, спираючись на все, що чули колись про відьом. Їхні розповіді наповнені стереотипними уявленнями. Тут і Лиса Гора, і мазь для мащення голого тіла, і відьомський шабаш: *«Коли мене одружили з дияволом, я на Лису Гору їздила гола в кареті, в якій була кобиляча голова. Тоді дала мені Будельська для мащення голого тіла мазь, яку я на печі ховала. А це порошок дала і казала, аби я його посипала там, куди пан ходить, то буде до мене добрий. Двічі я була на Лисій Горі і там з дияволом моїм мала справу. Яку справу? – запитав суддя. Шлюбну. Яким чином це відбувалося? Диявол наказав мені нахилитися та опертися долонями і ступнями в землю, бо лише так він міг взяти мене. Його прутень був зимний, як лід. Коли він проник в мене, то відразу вивергнув зимне смердюче сім'я. А потім звелів мені спілкуватися шлюбно з усіма чоловіками, які там були. Він дав знак, і смолоскити загасили. Тоді уже всі перемішалися й мінялися жінками, і мене брав, хто хотів» (Винничук, 2015, с. 137).*

Присутні на катуванні прагнуть подробиць діянь «відьом», недолуго виправдовуючи свій інтерес: *«Я мав на увазі прийдешні покоління. Вони мусять мати повну картину злочинства» (Винничук, 2015, с. 134).* Зрозуміло, що такі допити не рідкість для цих людей, оповідачем не вказано, але відчувається, що судді отримують задоволення від почутого або намагаються дізнатися більше про міфічний світ, якого бояться та не розуміють, все таємне видається їм ворожим і небезпечним.

Автор із документальною точністю описує процедуру тортур над ув'язненими. Абсолютно реалістично виглядає «установ», за яким судять чаклунок. Судді у своїх книгах мають чіткі вказівки на будь-який випадок, через що в читача складається враження історичної достовірності: *«Признання треба брати водою, оцтом, вливанням олії в горло, смакуванням сіркою, смолою, гарячою солониною, голодом, великою спрагою, прикладанням на пуп миші, шеринів чи інших комах, котрих накривавсь ізверха слоїком» (Винничук, 2015, с. 165).*

Другий тип відьом – «справжні». Читачу пропонується епізод відьомських оргій на Лисій Горі, котрий змінюється детальним описом побуту відьми, поданим без жодного комізму. Завдяки такому прийому образ відьми постає не фольклорно-комічним, а своєрідним і дуже достовірним: *«Відьма вийшла до комірочки, набрала капусти, знайшла чарки, ножа, витягла порепані притрушені золою паляниці й розлізла цибулю і все те розставила на столі, а чорт нарізав сала і наповнив чарки. Вони цокнулися, відьма випила одним духом і відразу зайла салом, відчуваючи, яка благодать розтікається їй по грудях. Давно уже так не ласувала. Вгамувавши голод та зігрівшись, стара подобрила і вже цілком лагідно дивилися на дідька...» (Винничук, 2015, с. 26).* Стара відьма на ім'я Вівдя зображена відлюдницею. Вона знається на приготуванні чарівного зілля, часто допомагає відвідувачам розв'язати особисті проблеми за винагороду. Автор вимальовує образ відьми-знахарки, мудрої жінки, яка знається на травах і старовинній мудрості, вона ніби уособлює ту відьму, яка від слова «відати».

Вівдя справді знає чорта. Стосунки чорта й відьми – класичний літературний сюжет, що зустрічається в Гоголівській «Ночі перед Різдвом», у творах Олекси Стороженка, зокрема в «Чортовій корчмі», «Закоханому чорті» тощо. Юрій Винничук також зображує взаємодію відьми й чорта. Між цими персонажами складаються своєрідні приятельські стосунки. Чорт звертається до відьми за послугами, потім сам допомагає їй. Відьма не прислужує чорту, не віддається йому, вони існують окремо та лише зрідка стикаються. Коли Вівдя потрапляє до в'язниці, саме чорт визволяє її, провівши крізь мур.

Юрій Винничук творить своєрідний український світ згідно з уявленнями про специфіку європейського середньовіччя, ніби стверджуючи єдність української та європейської ментальностей. Однак можна простежити й національну специфіку. Якщо в

Європі зазвичай відьмами вважали дуже гарних жінок, то в романі львівські судді, на відміну від інквізиторів, на красу не зважають. Якщо стару Вівдю складно назвати привабливою, то власне краса Руги змушує суддів замислитися: *«Лавники розсілися і всі як один витріщилися на обох відьом, з тим, що для старої вони вдіяли не більше, як хвилику, а відтак уже не зводили очей з Руги. У кожного було на думці одне питання: як вона могла відьмувати?»* (Винничук, 2015, с. 183). Тобто побачивши Вівдю й Ругу у катівні, присутні не могли повірити, що відьмою може бути молода, дуже вродлива дівчина Руга, адже в їхньому уявленні відьма має бути потворною або старою жінкою.

Ю. Винничук у романі не оминає також класичної події для епохи гоніння на відьом – випробування на «відьомство», коли жінок кидали у воду й перевіряли, чи будуть вони тонути. Якщо потоне – невинна, якщо спливе – чорт допомагає. Однак автор пояснює незвичні «властивості» відьом із досить сучасної перспективи, а саме законами фізики: *«Відтак, прив'язавши довгого ретязя до пояса, кинули одну й другу у воду. Кат спутав її так міцно, як тільки зміг, ще й перев'язав поділ спідниці. Але чарівниці й не думали тонути, бо вбрані були у кілька спідниць одна поверх другої, не рахуючи сорочки, спідниці надулися і тримали їх на воді на радість міщанам, бо інакше б пропала надія на таке захоплене видовище, як страта. Дівчина не тонула, і кат здогадався чому – треба було перев'язати не лише поділ, а так утворилася ще краща повітряна подушка, ніж у старої»* (Винничук, 2015, с. 180). На це дійство збирається подивитися цілий натовп охочих, бо страта в середньовічному європейському суспільстві була одним із видів колективних розваг: *«Юрба шаленіла, лунали прокльони і лайки, летіли грудки землі й каміння, на кораблях стріляли в повітря з пістолів і несамовито галайкали, під'юджуючи юрбу. Коли витягли нещасних на берег, вояки мусили відтіснити всю ту галайстру, щоб вона передчасно не вчинила самосуду»* (Винничук, 2015, с. 180).

Надихаючись прикладами з традиційних літературних творів, Юрій Винничук творить цілу систему існування відьом у реальному світі, він вибудовує соціальні зв'язки між звичайними людьми й чаклунками. Люди одночасно засуджують, ненавидять, радіють стратам і катуванням відьом, проте самі ж часто користуються їхніми послугами. Письменник певною мірою увиразнює різницю між містом і селом, бо до Вівді за «послугами» звертаються селяни, які мають більш міфізовану свідомість за містян, які, своєю чергою, прагнуть до раціонального. За уявленнями Вівді, її відьомство не є чимось богохульним, в катівні вона звертається до Бога: *«– Господи, пошли мені швидко смерть, – прошепотіла вона. – Я ж бо, Господи, ніколи від Тебе не відрікалася, хоч і зналася з усілякою нечистю. Я ж бо, Господи, лікувала лише Твоїм Іменем, і Тобі дякувала, і Тебе славилася. Зішли мені свою благодать, нехай помру чимскоріше, бо ж тільки Ти знаєш, що невинна я і ні в чому провини моєї нема»* (Винничук, 2015, с. 186). Але до відьми після цього з'являється чорт, щоб визволити її: *«Перед старою постав знайомий чорт. – А що? Не сподівалася? Ти тут нечистих кленеш, а хто ж тобі, небозі, допоможе, як не я?»* (Винничук, 2015, с. 186).

Отже, відьми в художньому світі роману «Аптекарь» існують поміж силами божественними й демонічними, вони перебувають у складному хитросплетінні добра й зла. Така амбівалентність більше притаманна давнім міфам і фольклору, ніж класичним літературним обробкам демонологічних образів. Ю. Винничук заглиблюється в традицію, при цьому змінюючи її, розширюючи і трансформуючи у зовсім інші виміри. Відьма у Винничука – це складний, багатогарбовий образ, не позбавлений як світлого, так і темного забарвлення. Проте можемо зазначити, що частіше автор підкреслює безневинність жінок, звинувачених у відьомстві.

Образ чорта в «Аптекарі» повною мірою розкривається через персонажа Франца. Одрозумівши, що він відрізняється від традиційних зображень. У Ю. Винничука чорт має ім'я. До того ж він має власну сюжетну лінію, історію, характер, детально описану зовнішність (*«худорлявий, стрункий панич, вбраний за німецькою модою у штани, що застібалися під колінами, та в чорні панчохи і мешти з пряжками. Каптан з вилогами сидів на ньому, як влитий. Під чорними тоненькими вусиками грала заводіяцька усмішка, на щоках палали вогнем кудлаті бурці»* (Винничук, 2015, с. 63)), соціальні зв'язки та

майже роботу: *«Така робота. У пеклі, знаєш, кожен має своє заняття. А все ж таки робити філії куди веселіше, ніж гиніти біля котлів з грішниками. За такого гріховоду-ченчика я дістану цілий місяць вільного»* (Винничук, 2015, с. 32).

Окрім «роботи» в пеклі, чорт у Винничуковому світі тримає власну корчму (що відсилає до Олекси Стороженка і його твору «Чортова корчма»). Має чорт і гобі: *«Займуся нарешті улюбленою справою – укладанням атласу звуків»* (Винничук, 2015, с. 66). Атлас звуків – показова деталь, що наводить на згадку про збирачів фольклору. З вуст чорта ідея про атлас звуків звучить дещо нереально, іронічно й метафорично, але водночас говорить про збереження історичної спадщини. Читач, знаючи, що збирання фольклору було популярним гобі серед інтелектуалів, розуміє, що автор позиціонує чорта інтелігентом та істотою з поетичним складом розуму: *«Еге ж, такий атлас – то неабияка цінність. Бо так, як співають птахи нині, за років двісті уже не будуть співати. І не будуть пахнути вітром таким, як зараз. І сосна так не скрипитиме, як оце зараз у тебе за хатою. І вітер не так завиватиме. І вогонь не так палахкотитиме. І дощ не так лопотитиме. І листя не так. і вода не так. і трава не так. І навіть я за двісті років матиму інший голос»* (Винничук, 2015, с. 32). Водночас у цьому відчутно іронізування автора з різних типів ностальгій, що не залежать від історичної епохи. Також специфіку зображення образу Франца можна окреслити як іронію ідентичності (ідеться про різнопланову репрезентацію (Штейнбук, 2017)).

У романі небагато залишається від класичної манери зображення чорта, бо образ народної демонології доповнюється авторським баченням і виростає в повноцінного героя. Про характер Франца дізнаємося з його поведінки. Він кепкує з людей, робить, як і личить чортові, різні дрібні капості, глузує зі священника: *«Диявол між нами! Диявол всюди! – раптом підвищив голос священник, а зовсім поруч хтось тихенько пирснув сміхом, я повернув голову і побачив Франца, що затуляв кулаком вуста»* (Винничук, 2015, с. 378); *«Тут містяться чудові речі – усі обтинки язиків. Вони гарно збереглися, але подавати їх судді в такому вигляді не годиться. Ось я перекладу у це гарне пуделочко з написом «Плястерки імбиру зацукровані». Як на мене, доволі дотепно»* (Винничук, 2015, с. 378). Проте він симпатизує Руті й Лукашеві, за сюжетом навіть рятує останнього від страти в кульмінаційному епізоді роману.

До того ж Франц знається буквально на усьому, він знає потаємні ходи й виходи, як заспокоїти тварин, як читати листи, написані невидимими чорнилами, а також знає минуле й майбутнє всіх і всього. Чорт каже, що 1648 року буде війна, знає про секрет Юліани, яка прикидалась хлопцем, та навіть знає, що існуватимуть феміністки: *«– І феміністками, – встряв Франц. – Що ти сказав? – здивувався Йоган. – Якими ще феміністками? – А-а, та це такі чудиська, які з'являться років так за двісті, – засміявся Франц. Йоган кивнув у його бік: – Ви чули? Отакі тепер слуги пішли. Вони деколи знають щось більше за свого хазяїна»* (Винничук, 2015, с. 355).

Хоч Франц і був алхіміку доктору Калькбреннеру за слугу, нижчим себе не вважав. Таким його не вважав і «господар». Усі, хто знали про справжню природу цього «чоловіка», ставилися до нього з повагою, зверталися до Франца з проханнями, і він завжди люб'язно допомагав.

Ю. Винничук не пропонує читачам історію походження чи народження чорта, немає в романі також і оцінки його дій, моралізаторства, чим були наповнені традиційні літературні твори, де зустрічався цей образ. Письменник творить яскравого, привабливого персонажа, вже не комічно недолугого, а іронічного. У романі часто саме чорт вказує на недоліки суспільства, що підтверджує сцена в церкві, де чорт спокійно слухає проповідь, чує імена святих, хреститься, і нічого йому від цього не стається. Тобто церква як соціальна система вже втратила божественні сили, що могли б зашкодити нечистому. Отже, чорт Франц, звичайно, є нащадком демонологічних образів класичної української літератури, але створений у вирі авторського міфу Юрія Винничука – він самобутній персонаж, відмінний від своїх попередників.

Крім відьми та чорта, трапляються в тексті й інші демонологічні образи, наприклад Вовкуна: *«В темряві засвітилися дві червоні жарини. – Не бійся, – сказала Вівда, – то*

Вовкун – вовчий пастух. Здоров був, старе одоробло, – кинула вона в темряву, а звідти озвався густий хрипкий бас: – Здорова й ти будь, стара порхавко. – Вовки твої ситі? – Ситі, ситі, можеш не боятися. Нині добре пообідали на полонині» (Винничук, 2015, с. 68). Зустріч із таким створінням не викликає особливого подиву у Вівді та Рути. Завдяки таким епізодам у романі здійснюється «побутовізація» фантазійних істот.

Інший приклад демонологічних образів – старий чорнокнижник, батько Рути. Образ чоловіка-чаклуна рідко використовувався у традиційній літературі, у Ю. Винничука натомість такий персонаж є. Старий має рідкісні чаклунські книги, вірить у старих богів, приборкує духів: *«Рута була свідком, як батько виходив на подвір'я, повертався обличчям до лісу і промовляв заклинання, але промовляв їх не звичним своїм голосом, а якимсь надривним, гаркавим, демонструючи всім своїм тілом, кожним рухом неймовірний імпет, небувалу екстазу, якої ніколи не виявляв деінде...»* (Винничук, 2015, с. 37). Його смерть, що зображена на початку твору, так само незвичайна: *«Старий чорнокнижник, її батько, вмирав уже так понад місяць, вмирав тяжко, як і належить чаклунам, душа не бажала покидати його тіло і трималася з усіх сил. “Ні Білбог мене не хоче, ні Чорнобог, – зітхав, – ні в Яві для мене місця нема, ані в Наві”»* (Винничук, 2015, с. 35). Зрештою, померти старому вдалося лише тоді, коли донька знищила його чаклунську книгу, через що сама мало не загинула від пробудженої темної сили, що прихована в тій книзі.

Ще з одним образом чорнокнижника автор знайомить читача через спогади ката Каспера, пропонуючи історію про тяжку смерть іншого чаклуна: *«Пан лежав у домовині, як живий, писк мав бурячковий, вуста вишневі кривилися у посмішці»* (Винничук, 2015, с. 178). Містянам не вдавалося поховати пана, з його тілом відбувалися дивні речі, люди боялися цього та покликали ката на допомогу, проте і тому не вдалося відбити мерця в нечистої сили: *«Побачив він цілу зграю чорних почвар, що обсіли і труну, і воза, і звисали до самої землі цілими гронами. Кат лупив їх мечем, та це мало що помагало, бо почвар щораз більшало і більшало. – А бодай вас, шкуродери! – гаркнув він. – Забирайте його! Він ваш! Що тут зчинилося! Чорти всією громадою вхопилися за домовину і потягнули її з воза. Чути було, як розпачливо кричить покійник, як кидається у домовині, а чорти з реготом і вереском скинули труну на греблю, а тоді й у болото, що тільки чавкнуло»* (Винничук, 2015, с. 179). У цій сцені чорти вже не мають такої особистісності, як Франц, це зграя демонів, що прийшли забрати небіжчика, який знався на чаклунстві.

Не забув Ю. Винничук і про такий аспект магічного світовідчуття людини європейського середньовіччя, як алхімія. Вона постає у творі як наука, представником якої є доктор Йоган Калькбреннер. Про цього чоловіка шириться безліч чуток, зокрема, що він займається чаклунством. Аптекарь Лукаш, один із персонажів, на яких переважно сфокалізовано оповідь у романі, ставиться до нього з повагою, бо Йоган – людина вчена, поєднує в собі науковця й новатора, наприклад займається чимось на кшталт сучасної трансплантації органів, за що його і шанує Лукаш. Але також Калькбреннер знається на алхімії та тісно спілкується з чортом Францем, на людях видаючи його за свого слугу. Розмови Калькбреннера й Лукаша подано як спілкування інтелектуалів, розумних людей на противагу місцевим лікарям з їхніми забобонами та застарілими уявленнями.

Ще одна міфічна істота наявна вдома у Калькбреннера – незвична жінка Амалія: *«панна у довгій шовковій сукні зеленої барви. У тишному рудому волоссі, що спадало хвилями на плечі, біліли вплетені квіти латаття, а її великі вуста, здавалося, пили, а не вдихали повітря. Уся вона випромінювала здоров'я і міць, на щоках грали рум'яніці, а перса вражали своїми формами»* (Винничук, 2015, с. 349). Це жінка-голем, створена Калькбреннером з кореню мандрагори. Вона виглядає звичайною, але дуже вродливою. Її образ міфологізує все жіноче. Йоган Калькбреннер, із захопленням розповідаючи про своє творіння, дає власне пояснення жіночій природі: *«Жінки народилися на Місяці, й Місяць керує ними. Місяць володіє ними до останку. До найтоншої волосинки жінка належить йому. Це лише ми – дурні чоловіки – гадаємо, що володіємо жінками і можемо чинити з ними все, що нам заманеться. Ми й не підозрюємо, що є хтось третій. Це він – Місяць. Ми навіть приречені на цей заклятий трикутник: він, вона і Місяць. Що б ми не говорили жінкам, як би ми не клялися в коханні,*

для них усе це – тільки приємний шелест вуст. І не більше. Бо ними володіє Місяць, якого вони слухають і виконують лише його накази» (Винничук, 2015, с. 352).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Демонологічні образи, змальовані Юрієм Винничуком у романі «Аптекарь», безперечно, мають зв'язок із літературною традицією. Цей твір є логічним наслідком багаторічної культури використання міфічних персонажів у творах різних жанрів. Як знавець фольклористики та класичної української літератури, Ю. Винничук майстерно вплітає давні народні вірування у свій твір про XVII століття, граючи з епохами, вплітаючи в давнину сучасні дискурси. Художній світ роману насичений образами української та європейської демонології (чорт Франц, відьма Вівдя, алхімік Калькбреннер, його творіння голем Амалія, чорнокнижники, вовкун, духи та демони тощо). Ці персонажі на диво реалістичні і достовірні, належать різним епохам, культурам і водночас дуже гармонійні. У подальшому варто дослідити метатекстуальний зв'язок між демонологічними образами та образами людей у різних романах Ю. Винничука, а також спосіб, у який за їхньою допомогою автор витворює художній унесвіт своїх творів.

Бібліографічний список

- Буда, В. А., 2019. Медичні описи у романі Ю. Винничука «Аптекарь». В: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, *Мовна комунікація: Наука, культура, медицина*, Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, Тернопіль, 6–7 червня 2019 року. Тернопіль: ТДМУ «Укрмедкнига», с. 101–104.
- Винничук, Ю., 2015. *Аптекарь*. Харків: Фоліо.
- Гурдуз, А., 2008. *Міфопоетична парадигма в українській та західноєвропейській прозі про землю кінця XIX – першої третини XX ст.* Миколаїв: МДГУ імені Петра Могили. Доступно: <<https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/monograf/20/5.pdf>> (Дата звернення 08.12.2022).
- Ковальчук, О., 2015. Смерть у рекламі Винничука. *Варіанти* [онлайн]. Доступно: <<https://varianty.lviv.ua/30319-smert-u-reklami-vynnychuka>> (Дата звернення 28.12.2022).
- Королюк, Я., 2015. Невловимий «Аптекарь». *Zbruc* [онлайн]. Доступно: <<https://zbruc.eu/node/44767>> (Дата звернення 08.12.2022).
- Літвинчук, Т. В., 2016. Локус дому в середньовічному Львові (на матеріалі роману «Аптекарь» Юрія Винничука), *Літературознавчі студії*, 1(2), с. 32–39. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка. Доступно: <[http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Lits_2017_1\(2\)_6](http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Lits_2017_1(2)_6)> (Дата звернення: 08.12.2022).
- Петренко, Т., 2015. Нотатки аптекаря у переддень великої катастрофи. *Читомо* [онлайн]. Доступно: <<https://archive.chytomo.com/uncategorized/notatki-aptekarua-u-peredden-velikoi-katastrofi>> (Дата звернення 08.12.2022).
- Сороченко В., 2016. Не дуже чудодійний бальзам. Рецензія на роман Юрія Винничука «Аптекарь». *Погляд* [онлайн]. Доступно: <<https://independentview.net/2016/08/07/retsenziya-na-roman-artekar/>> (Дата звернення: 08.12.2022).
- Ціхоцький, І. Л. та Боросовська, І. І., 2021. Мова та стиль історичної белетристики Юрія Винничука (на матеріалі діалогії «Аптекарь» і «Сестри крові»), *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 32(71), № 2, ч. 1, Львів, с. 72–76. Доступно: <https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/part_1/15.pdf> (Дата звернення: 08.12.2022).
- Чернюк, С., 2016. Комунікаційна ризоматика роману Ю. Винничука «Аптекарь», *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*, Серія: Філологія, Літературознавство, 264, с. 121–126. Доступно за: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2016_276_264_23> (Дата звернення: 08.12.2022).
- Штейнбук, Ф., 2017. Конвергенція топосу ідентичності у сучасній світовій літературі. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова, серія: Філологічні науки*, 8, с. 106–112. Доступно: <<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17807/Shteinbuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (Дата звернення: 08.12.2022).

References

- Buda, V. A., 2019. Medychni opysy u romani Yu. Vynnychuka «Aptekar» [Medical descriptions in Y. Vinnychuk's novel «Apothecary»], *Movna komunikatsiya: Nauka, kul'tura, medytsyna: Materialy vseukrayins'koyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi 6–7 chervnya 2019 roku* [Language Communication: Science, Culture, Medicine: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, June 6–7, 2019], Ternopil: TDMU «Ukrmedknyga», p. 101–104. (in Ukrainian).
- Chernyuk, S., 2016. Komunikatsiyna ryzomatyka romanu Yu. Vynnychuka «Aptekar» [Communicative rhizomatics of Y. Vinnychuk's novel «Apothecary»], *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylans'ka akademiya», Seriya: Filolohiya, Literaturoznavstvo* [Scientific works of the Black Sea State University named after Peter Mohyla of the complex «Kyiv-Mohyla Academy», Series: Philology, Literary Studies], 264, pp. 121–126. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2016_276_264_23 (Accessed: 03.01.2023). (in Ukrainian).
- Gurduz, A., 2008. *Mifopoetychna paradyhma v ukrayins'kiy ta zakhidnoyevropeys'kiy prozi prozemyu kintsya XIX – pershoyi tretyny XX st.* [Mythopoetic paradigm in Ukrainian and Western European prose about the land of the end of the 19th – the first third of the 20th century]. Mykolaiv: P. Mohyla MSHU. Available at: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/monograf/20/5.pdf> (Accessed: 08.12.2022). (in Ukrainian).
- Koroliuk, Ya., 2015. Nevlovymyy «Aptekar» [The Elusive «Apothecary»] *Zbruč* [online]. Available at: <https://zbruc.eu/node/44767> (Accessed: 08.12.2022). (in Ukrainian).
- Kovalchuk, O., 2015. Smert' u reklami Vynnychuka [Death in Vinnychuk's advertising] *Varianty* [online]. Available at: <https://varianty.lviv.ua/30319-smert-u-reklami-vynnychuka> (Accessed: 08.12.2022). (in Ukrainian).
- Litvynchuk, T. V., 2016. Lokus domu v seredn'ovichnomu L'vovi (na materialy romanu «Aptekar» Yuriya Vynnychuka) [The Locus of the House in Medieval Lviv (based on the novel «Apothecary» by Yury Vinnychuk)], *Literary Studies*, 1(2), pp. 32–39. Kyiv: Taras Shevchenko KNU Institute of Philology, Available at: [http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21CO M=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Lits1\(2\)_2016_](http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21CO M=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Lits1(2)_2016_) (Accessed: 08.12.2022) (in Ukrainian).
- Petrenko, T., 2015. Notatky aptekarya u peredden' velykoyi katastrofy [Notes of a pharmacist on the eve of a major catastrophe]. *Chytomo* [online]. Available at: <https://archive.chytomo.com/uncategorized/notatki-aptekarya-u-peredden-velikoi-katastrofi> (Accessed: 08.12.2022). (in Ukrainian).
- Shteynbuk, F., 2017. Konverhentsiya toposu identychnosti u suchasniy svitoviy literaturi [Convergency of identity topos in modern foreign literature]. *Naukovyy chasopys NPU im. M. P. Dragomanova, seriya: Filolohichni nauky* [Scientific journal of Dragomanov NPU, series: Philological sciences], 8, pp. 106–112. (in Ukrainian)
- Sorochenko, V., 2016. Ne duzhe chudodiynny bal'zam. Retsenziya na roman Yuriya Vynnychuka «Aptekar» [Not a very miraculous balm. Review of Yury Vinnychuk's novel «Apothecary»]. *Pohliad* [online]. Available at: <https://independentview.net/2016/08/07/retsenziya-na-roman-aptekar/> (Accessed: 08.12.2022). (in Ukrainian).
- Tsihotsky, I. L. and Borosovska, I. I., 2021. Mova ta styl' istorychnoi beletrystyky Yuriya Vynnychuka (na materialy dylohi «Aptekar» i «Sestry krovi») [Language and style of historical fiction of Yuriy Vinnychuk (based on the dilogy «Apothecary» and «Sisters of Blood»)], *Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University, Series: Philology. Journalism*, 32(71), 2, part 1, Lviv, pp. 72–76. Available at: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/part_1/15.pdf (Accessed: 08.12.2022) (in Ukrainian).
- Vynnychuk, Y., 2015. *Aptekar* [Apothecary], Kharkiv: Folio. (in Ukrainian).

P. Klymukhina, I. Kropyvko

DEMONOLOGICAL IMAGES IN Y. VINNYCHUK'S NOVEL «APOTHECARY»

The article analyzes the use of images of folk demonology, including witches, devils and others, by Yury Vynnychuk in the novel «Apothecary». The key factors of character formation of mythical characters have been revealed. The author's achievements are outlined in comparison with the folklore and fairy tale tradition. The writer moves away from the depiction of Ukrainian folklore characters. With the help of expanding the background, dialogues, building social connections, the fantastic characters in the novel are normalized, even domesticated. The peculiarity of the novel «Apothecary» consists in combining the real with the fantastic, giving color and identity to demonic images in the original author's reading of them.

Among the images explored in the article are the following: a witch, a devil, a golem woman, a warlock, an alchemist, a werewolf, etc. It was found that the image of the witch is represented by two types. The first type is related to the modern stereotypical idea of the impossibility of the existence of such a being. Through the lens of the gaze of one of the main characters of the work, doctor Lukasz, who as a «scientist» is used to rationalizing everything he sees, the reader looks at women who go to prison due to accusations of witchcraft, and together with Lukasz understands the absurdity of these events. Tortured women confess to witchcraft, are forced to prove their own connection with diabolical forces, testify for themselves, sharing details of the witch's life. The second type of witches are «real» ones. The reader is offered an episode of witch orgies on Lysia Gora, which is replaced by a detailed description of the witch's life, presented without any comedy. Thanks to this technique, the image of the witch does not appear folk-comic, but original and very authentic. An old witch named Vyvdia is depicted as a recluse, she knows how to make magic potions, and often helps visitors solve personal problems for a fee. The author depicts the image of a witch-healer, a wise woman who knows about herbs and ancient wisdom, and personifies in it the second stereotypical image of a witch, which is related to the etymology of the name. Witch from the word «to know» («vidaty», that sounds similar to «vidma» (witch in Ukrainian)).

The devil is personified by a character named Franz. Its peculiarity is the difference from the traditional depiction of this image in classical Ukrainian literature. Devil Franz appears as a descendant of the demonological images of the romantic tradition in Ukrainian literature, but was created in the vortex of the author's myth of Yury Vynnychuk. He is a unique character, different from his predecessors. It has been found that the devil and the witch are the most productive demonological images in the novel. Other fantastic creatures form a kind of artistic background for them, make their appearance organic. All demonological images are completely woven into the realistic course of events of the work.

The article concludes that the demonological images depicted by Yury Vynnychuk in the novel «The Apothecary» are undoubtedly related to the literary tradition. This work reflects a long-standing culture of using mythical characters in works of various genres. As an expert in folkloristics and classical Ukrainian literature, Y. Vynnychuk skillfully weaves ancient folk beliefs into his work about the 17th century, playing with eras, weaving modern discourses into antiquity. The artistic world of the novel is saturated with images of Ukrainian and European demonology (the devil Franz, the witch Vivdia, the alchemist Kalkbrenner, his creation the golem Amalia, warlocks, werewolves, spirits, demons, etc.). These characters are surprisingly real, believable and incredible, belong to different eras, cultures and at the same time are very harmonious.

Key words: demonological images, folklore, devil, witch, Yuriy Vynnychuk.